

Ёшлар Ҳуқуқбузарликлари Профилактикасини Ташкилий Масалалари

Арипов Акмал Хуснидинович

эркин тадқиқотчи

Аннотация: Мазкур мақолада ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича профилактик тадбирларни самарали ташкил этиш масалалари таҳлил қилинади. Жумладан, Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар, профилактикада иштирок этувчи субъектлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик, ҳуқуқий асослар ва амалий механизмлар кўриб чиқилади. Шунингдек, миллий ва хорижий тажриба, олимларнинг назарий қарашлари асосида муаммолар таҳлили ҳамда уларни ҳал этиш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар илгари сурилади.

Калит сўзлар: Ёшлар, ҳуқуқбузарлик, профилактика, ташкилотчилик, ҳамкорлик, ҳуқуқий асос, халқаро тажриба, ижтимоий назорат.

Ёшлар – келажак муваффақиятида муҳим ресурс бўлиб, улар орасида ҳуқуқбузарлик содир этилиши жамият учун жиддий хатар саналади. Ўзбекистонда ҳозирги кунда аҳолининг 40 фоизи вояга етмаганлар бўлганлиги ёшлар муаммосининг ижтимоий долзарблигини намоён этади. Давлат сиёсати даражасида вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, баркамол авлодни тарбиялаш устувор вазифа қилиб белгиланган. Маҳалла ва мактаблардан тортиб давлат идораларигача барча тузилмалар ёшлар ҳимояси ва ҳуқуқий онгини оширишга масъул этиб белгиланган, чунки ёшлар – “ертамик кўзгуси” саналади.

Шу тариқа, ёшлар ҳуқуқбузарликларини профилактикалаш бутун жамиятнинг миллий ва халқаро даражадаги муҳим вазифаси эканлиги таъкидланмоқда. Халқаро амалиётда ҳам унинг олдини олиш жиноятчиликни олдини олишнинг ажралмас қисми бўлиб, ёшларни ижтимоий фойдали фаолиятга жалб қилиш орқали уларда қонунийликка ҳурмат руҳини шакллантириш кераклиги қайд этилади.

Ўзбекистонда ҳам ёшларга оид давлат сиёсати кенг кўламда олиб борилиб, тизимли чоратадбирлар амалга оширилгани натижасида ёшлар ўртасида қонунийликни мустаҳкамлашга ва жамиятда ижобий ҳудуд ҳосил қилишга эътибор қаратилганини кўриш мумкин. Ўзбекистонда ёшлар ҳуқуқбузарликларини олдини олишга қаратилган кенг қамровли ҳуқуқий-ташкилий ислохотлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистонда ёшлар ҳуқуқбузарликларининг профилактикасига қаратилган қатор қонунлар ва давлат дастурлари қабул қилинган. Хусусан, 2010 йилда қабул қилинган «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонун[1] муродларни белгилаб берган ва профилактика масалалари бўйича умумий ҳуқуқий асосларни яратган

Шунингдек, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги умумий қонун ва бир қатор Президент фармонлари (масалан, 2017 йилги PQ-2833, PF-5005 каби ҳужжатлар)[2] жиноятчиликка қарши курашиш ва профилактика тизимини такомиллаштириш чораларини белгиланган.

Ёшлар ҳуқуқларини кенг ҳимоя қилувчи нормалар 2016 йилда қабул қилинган “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонун[3]да акс этган, уларда ёшларни қонунийлик руҳида тарбиялаш ва ижтимоий фаоллигини ошириш чоралари белгиланган.

Президент ва Ҳукумат қарорлари орқали ёшлар муҳофазасига оид концепция ва дастурлар қабул қилинмоқда: 2021 йилда ёшларни қўллаб-қувватлаш ва фаоллигини оширишга қўшимча чора-тадбирлар қабул қилинди, 2022–2023 йилларга мўлжалланган Ёшлар сиёсатини амалга ошириш дастури[4] тасдиқланди.

Ташкилий жиҳатдан, 2020 йилда Ёшлар ишлари агентлиги тузилиб, ёшлар сиёсатини мувофиқлаштирувчи марказий орган сифатида фаолият бошлади. Майдонда эса 2022 йилнинг январидаги PQ-92 фармони[5] билан ҳар бир маҳаллада ёшлар ҳофизини вазифаси жорий этилди.

Ушбу ёшлар ҳофизлари маҳаллада мактаб ва маданият муассасалари билан ҳамкорликда ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш, спорт ва маданий тадбирлар ўтказиш, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш сингари вазифаларни амалга оширади

Шунга қўшимча, маҳаллада жиноят содир этиши мумкин бўлган ёшлар билан тизимли ишлаш ва жазони ижро этувчи муассасалардан чиқиб келган ёшларни ижтимоий-реабилитация қилиш чоралари белгиланган.

Бундан ташқари, Ёшлар иттифоқи, жамоат ташкилотлари ва ОАВ билан ҳамкорликда ҳуқуқий тарғибот, спорт ва маънавий-маърифий лойиҳалар молиялаштирилиб, ёшларни жиноятчиликдан олиб қолишга қаратилган амалий чоралар амалга оширилмоқда.

Ўзбек олимлари ва мутахассислари ёшлар ҳуқуқбузарликларининг сабабларига ёндошувда ижтимоий-иқтисодий омилларни ўрганишни устувор деб биладилар. Масалан, Н.Ж. Баракаевага кўра, ёшлар томонидан содир этилаётган жиноятлар умумий жиноятларнинг 25 фоизини ташкил этади, улар кўпинча бекарчилик, эътиборга муҳтожлик ва ҳуқуқий онгнинг пастлиги туфайли содир этилади[6].

Шундай экан, илмий нашрларда ёшлар билан корхона, ташкилотлар, оила ва мактаб тизимида шахсий тарбияни кучайтириш, меҳнат бандлигини таъминлаш каби профилактик чоралар аҳамияти таъкидланади. Халқаро тажрибада эса зарур восита сифатида кенг қамровли ёшлар дастурлари қўлланилади. Масалан, Канада ва АҚШда ёшлар учун соғлом ва хавфсиз муҳитда саводхонликни оширишга қаратилган кенг кўламли марказ ва ўқув дастурлари мавжуд; Норвегияда мактабларда зўравонликка қарши Olweus Bullying Prevention дастури татбиқ этилади.

БМТнинг ёшлар ҳуқуқбузарлигига оид йўриқномалари (Рияд мезонлари) бўйича глобал жиҳатдан бирдамликка чақирилади – жиноятчиликка қарши курашишда ёшларни ижтимоий фойдали фаолиятларга жалб қилиш, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш устуворлиги қайд этилган.

Ўзбекистон тажрибаси ҳам ана шундай демократик ва инсонпарвар тартибни илгари суриб, жазодан кўра профилактикани жадал равишда кучайтириш тарафдоридир.

Ўзбекистон ва халқаро даражада бир қанча муҳим ҳуқуқий ҳужжатлар ёшлар ҳуқуқбузарликлари профилактикаси билан боғлиқ. Халқаро миқёсда энг асосий ҳужжат – БМТнинг 1989 йилги Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси[7] бўлиб, Ўзбекистон мазкур Конвенцияни 1992 йил 9 декабрда ратификация қилган. Унда давлатлар болаларни қонуний меҳр-муҳаббатда тарбиялаш, соғлом ўсиши учун зарур шарт-шароитлар яратишга мажбур экани белгиланган. Шундай қилиб, Ўзбекистон томонидан ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини таъминлаш устувор вазифа экани ҳуқуқий жиҳатдан қафолатланган. Бундан ташқари, БМТнинг ёшлар ҳуқуқбузарлигининг олдини олиш бўйича йўриқномалари (Рияд мезонлари) ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари доирасида иш юритиш ва ижобий тажриба алмашишни тарғиб қилади.

Миллий норматив-ҳуқуқий базани таҳлил қилганда, олдин қатор қонунлар қайд этилади: Жиноят Кодекси[8]нинг 23-моддасида вояга етмаганлар учун жиноий жавобгарликнинг уник чекловлари, оила ва таълим тўғрисидаги қонунлар болаларга оид масалаларни тартибга солади. Ушбу қонунлар орасида 2016 йилги “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги[3] қонун ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш ва келажакда жавобгар авлодни тарбиялашга қаратилган. Шунингдек, БМТ Конвенциялари ва Рияд мезонларига мос равишда Ўзбекистон жамоат тартиби ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш соҳасидаги қонунчиликни жадал такомиллаштириб келмоқда. Масалан, 2010 йилги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги қонун[2] бу соҳадаги муносабатларни тартибга солади.

Шу билан бирга, 2021 йилда тасдиқланган Ёшларга оид давлат сиёсатини 2025 йилгача амалга ошириш концепцияси кенг қўламли ишлар олиб борилиб, ёшларнинг ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватланишини режалаштирган ҳужжат сифатида аҳамиятлидир.

Барча чораларга қарамай, ёшлар ҳуқуқбузарликларини профилактикасида ҳали ечими керак бўлган бир қатор масалалар бор. Аниқ статистикага кўра, 2023 йилда ёшлар ва вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятларнинг умумий жиноятлар ичидаги улуши олдинги йилларга нисбатан ошиб, 5,3%га кўтарилган[9].

Шундан келиб чиқиб, парламент муҳокамаларида ёшлар муаммоларига етарлича эътибор қаратилмаётгани қайд этилди.

Ички ишлар идоралари ҳисоботларида профилактика инспекторлари самарасизлиги асосий сабаблардан бири экани таъкидланган: “профилактика инспекторлари фаолиятининг пастлиги сабабли олдин олса бўлган жиноятлар ҳали ҳам жуда катта қисми эди” деб қайд этилган. Шу билан бирга, қарийб 12 минг банд эмас ёшларнинг жиноятларга қўл урганлиги яшаётган жойларда бандликни таъминлаш чораларининг етарли эмаслигига ишора қилади. Оилавий муаммолар ҳам ёшлар жиноятчилигини оширишга таъсир қилмоқда: Иродасиз низолар ва қурилишлар маҳалла жамоатчилиги томонидан барвақт ҳал қилинмаса, кўпинча қаттиқ жиноятларга олиб келади.

Бунда ота-она, мактаб ва маҳалла ёшлар тарбиясининг юқори самарадорлик даражасини таъминлашда масъулият олиб бирлашиши зарур. Охирги жиҳат – профилактика ишлари ҳамда ижтимоий дастурларни амалга оширишдаги ишончли ҳамкорлик етишмаслиги ва молиявий ресурсларнинг чеклангани ҳам эътироф этилмоқда. Буларнинг барчаси мамлакатимиздаги маслаҳат тизимини янада такомиллаштириш, профилактик тадбирларни самарадор равишда ташкил этиш зарурлигини кўрсатади.

Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар

Амалиётдаги камчиликларни бартараф этиш учун қуйидаги ишчи таклиф ва тавсияларни юритиш мумкин:

Биринчидан, яшаб турган жойлар даражасида жиноят сабабларини ўрганиб, ёшлар ва уларнинг оилалари билан доимий мулоқотни кучайтириш зарур. Масалан, Сенат йиғилишида таъкидланганидек, ёшлар ва оилавий муносабатлар билан боғлиқ жиноятларни таҳлил қилиш, қидирилаётган етакчи сабабларни аниқлаш ва бартараф этиш чораларини кўриш муҳим.

Иккинчидан, маҳалладаги профилактика инспекторлари ва ёшлар ҳофизлари фаолиятини кучайтириш керак. Улар янги уйғун иш режалари асосида ёшларни спорт, маънавий-маърифий, интеллектуал ва меҳнат фаолиятига жалб қилиши лозим. Шу мақсадда маҳаллада «Бир нурунийга ўн ёш» каби ибратли лойиҳаларни кенгайтириш ва ёшлар билан кекса авлод ўртасида мулоқот тадбирларини ташкил этиш фойдали бўлади. Учинчидан, Ёшлар иттифоқи, мактаблар ва нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорликда ёшлар ҳуқуқий маданиятини ошириш ва уларни ахборот технологиялари, тадбиркорлик, илм-фан каби соҳаларга жалб

қилишга эътибор қаратиш керак. Шаҳар ва вилоятларда махсус тренинглари, “ҳуқуқшунос ёшлар” клублари ташкил этиш ёшларнинг ҳуқуқий онгини юксалтиришга ёрдам беради.

Тўртинчидан, халқаро тажрибага эътибор қаратиб, мактаб ва ёшлар марказларида чет элда қўлланаётган профилактика дастурларини татбиқ этиш керак. Масалан, Канададаги болалар ва ўсмирлар клублари, АҚШдаги 9 ёшдан бошлаб ҳуқуқий таълим бериш дастурлари ва Норвегияда мактаблардаги *Zo‘ravonlik*ни камайтириш (*Olweus*) программалари сингари лойиҳалар ёшларни жиноятчилардан ёмон таъсирлардан ҳимоялашга хизмат қилади.

Шу билан бирга, қонуний бандликни оширишга қаратилган амалий чораларни кучайтириш муҳим: маҳаллаларда “Бизнесга биринчи қадам” каби грант ва ко‘мак дастурларини кенгайтириш, касб-ҳунар коллежларини ўзлаштириш учун имтиёзлар бериш ёшларни бандликка жалб этади. Бутун жамиятнинг эътиборини ёшлар ҳуқуқбузарлигига қаратиш мақсадида оммавий ахборот воситаларида ёш ижодкорлари, тадбиркорлари ва илмий лойиҳаларига бағишланган «Ёшлар улгурилиги» кўرғазмалари ва дастурларини ташкил этиш тавсия этилади. Ахир-оқибат, бундай чоралар ёшларнинг соғлом кичик жамиятларига айланиши ва ҳуқуқбузарликлар кескин камайишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни. // www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни. // www.lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни, 2016 йил 14 сентябрь. // www.lex.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 июндаги “Ёшлар ишлари агентлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-6017-сонли фармони. // www.lex.uz.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 19 январдаги “Ёшлар билан ишлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-92-сонли қарори. // www.lex.uz.
6. “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини 2021–2025 йилларда амалга ошириш концепцияси”. — Тошкент: 2021.
7. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати мажлислари материаллари. // www.senat.uz.
8. Н.Ж. Баракаева. “Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда маҳалланинг роли”. – *Юридик фанлар журнали*, 2022, №2. – Б. 85–91.
9. Т.Т. Озарбеков, Д.Н. Абдуллаева. “Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишнинг ҳуқуқий-ташкилий асослари”. – *Ички ишлар органлари академияси илмий наشري*, 2023, №3. – Б. 50–56.
10. BMT. *Convention on the Rights of the Child (CRC)*, 1989. // www.ohchr.org.
11. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (“The Riyadh Guidelines”), 1990. // www.un.org.
12. UNESCO. “Preventing Youth Crime: International Strategies and Approaches.” – Paris: UNESCO Publishing, 2018.